

Kitap Tanıtımı / Book Review

Ahmet Yaşar Ocak, Selçuklular Osmanlılar ve İslâm (Tespitler, Problemler, Öneriler), 285 sayfa, Timaş Yayınları, İstanbul 2017. ISBN 978-605-08-2700-2.

Zeyd SİNER¹

Dinin, ilahi bir buyruk ve iki dünyanın saadeti için tutulacak yol olarak nazil olduğu konusunda şüphesiz ihtilaf bulunmaz. Fakat din, dünyevi hayatın yaşantısında toplumlar, cemaatler ve dahi devlet müessesesi tarafından birçok yönden farklı rollerde kullanılmıştır. Dinin mukaddes bir amaç olduğu alanlar gibi, bir emele ulaşmada araç olduğu alanlar da mevcuttur.

En basit örneğiyle iktidarların, halk nezdinde kabulü olsun diye dinsel dini kullanarak politikalarını dine dayandırdığı gibi muhalif topluluk veya gruplar da iktidarların bazı politikalarına binaen “zulme karşı hak ve hukuk söylemiyle” dinsel ibareler kullanarak karşı çıktığı tarih boyunca görülen hadiselerdir. Dolayısıyla dinin –çoğu zaman dine sığmayan bir eylemin gerçekleştirilmesinde bile- bir dayanak noktası olduğu ve hedefe ulaşmada bir araç haline geldiği görülmüştür.

İslâm, Arabistan yarım adasında doğduğu tarihten 1,5-2 asır sonra Irak ve İran coğrafyası üzerinden Kafkaslar ve Orta Asya’ya yayıldığı vakit geliştirdiği ana kültürde birçok yerli kültürün etkisini yansıtıyordu. Türkistan coğrafyasının ahalisi de zamanla bu yeni dine intisap etmiş ve kısa bir zamanda Buhara, Semerkand, Nişabur, Horasan, Merv ve Belh gibi birçok şehir İslâm ilim merkezleri seviyesine gelmişti. (Ocak, 2017: s. 23)

İki büyük Türk devleti olan Selçuklular ve Osmanlılar, gerek Anadolu’da gerekse farklı coğrafyalarda büyük fetihler yaparak ve mücadeleler vererek Türk cihan mefkûresi

---

¹ Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi. sinerzeyd@gmail.com

yolundaki mücadeleyi bir yandan da İslâm'ın İlay-ı Kelimetullah'ı adına yaptığı malumdur. Dolayısıyla din önemli bir etken olmuştu. Zira Anadolu'nun İslâmla yoğrulması ve Türkleşmesinde, Balkanlar'da fütuhatin gerçekleşmesinde din ve tasavvuf büyük pay sahibiydi.

Tarih'in önemli bir parçası olan İslâm dini, Türk tarihindeki yeri itibariyle de önemi haizdir fakat tarihçilikteki yeri bu öneme müsavi bir noktada olmamakta ve mezkûr konu üzerine bilimsel manada çalışan isimlerin sayısı ciddi derecede yetersiz kalmıştır. Bu konu üzerinde ele alınmış olan nadir çalışmalardan bir tanesi de tasavvuf tarihçiliğinin ender simalarından Ahmet Yaşar Ocak tarafından kaleme alınan çalışmadır. Geçmiş tarihlerde yayımlanan makalelerinin yeni düzenlemeler ışığında derlenmesiyle **Selçuklular Osmanlılar ve İslâm (Tespitler, Problemler, Öneriler)** adıyla müsemma olan çalışma bu konuya dair gerekli olan izahatı yapmış ve olan eksiklikleri bir bir gözler önüne sermiştir. Ayrıca eksikliklerin giderilmesinde önerilerde bulunmuştur.

Eser kısa bir sunuş yazısından sonra “İslâm, Devlet ve Toplum”, Selçuklu Türkiye'sinde Tasavvuf”, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm'ın Macerası” ve “Türkiye Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarihinin Pîrleri: Köprülü ve Gölpınarlı” başlıklarıyla her birinde farklı sayılarda makaleler işlenmiş olarak 4 bölümden meydana gelmektedir. Ayrıca her zaman kullanım kolaylığı sağlayan “İndeks”de son sayfalarda yerini almaktadır.

Esere başlarken “Müslüman Türk Devlet Geleneğinde Meşrulaştırıcı Bir Siyasal Araç Olarak İslâm” başlıklı ilk makale ile İslâm'ın meşrulaştırıcı siyasal araç olma meselesine dair bilgilere yer verirken metin içinde “Kavramsal Çerçeve” alt başlığıyla da mezkûr konuya kavramsal bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Türk tarihinde önemi haiz olan İslâm Tarihi araştırmalarına pozitivist ve laik batıcı politikalar ile alt yapı eksikliğini sebep göstererek kayıtsız kaldıklarını belirterek bu noksanlığı ayrıca doğu bilimci Bernard Lewis'in şu sözleriyle de dile getirmiştir:

“Başka Müslüman milletlerden daha fazla Türklerin benliğine nüfuz etmesine rağmen” İslâm'ın Türkler tarafından kabul ediliş sürecinin, Türk tarihçilerinin neredeyse anlaşılmaz derecede lâkayt kaldıkları konulardan bir olması, çok düşündürücü ve dikkat çekicidir.” (Ocak, 2017: s. 17).

Yazar, İslâm'ın Türk toplumuna girişini ve daha sonrasında bu meydana gelen

değişimleri, tasavvufun bu süreçteki rolünü, yeni dinin sosyal ve siyasal çevreye etkisini, mezhep açısından Şia ve Sünnilik arasında kabul edilenin neden Sünnilik olduğunu ve bunun hangi tarihsel şartlar neticesinde gerçekleştiğini ve çok kısa süre içinde Buhara, Semerkand gibi şehirlerin İslâm ilim, sanat ve kültür merkezleri konumuna geldiği konusunda ciddi çalışma eksikliğinin varlığı üzerinde durmuş ve bu konuya dair önerilerini bilim dünyası çalışanlarına aktarmıştır.

Ocak, genel manada 1982 sonrası bir gelişim safhasına giren akademik tasavvuf tarihçiliğinin iki sorunsalı olduğunu belirtmiş, bunlardan ilkinin tasavvufun temel öğelerinden ‘velayet’ kurumu ve kavramsal olarak bu kuruma ait tasavvuf menşeli ‘kutup’ kavramının toplumsal, siyasal ve dinsel alandaki önemi, çıkış noktası, terminolojik manası ve süreç içerisindeki kullanımı (Nizârîliğin İmam inancıyla bağlantısı ve mehdilik kimliğiyle özdeşleşmesi) gibi noktalar üzerinde durmuştur.

Mitolojik ve Sosyo-politik olarak iki boyutlu olan Mehdi kimliğinin, eski kitabî dinlerdeki “Mesih” inancının İslâm’daki karşılığı olduğunu ve tasavvuf açısından da “Kutup” makamının sosyal, siyasal ve dinsel faktöründen etkilendiğine temas edilmiştir. Mehdîliğin otoriter karizma kavramından destek aldığı ve dini bir hüviyetle ikna gücüne sahip olmasından dolayı bunu kitleleri etkileme açısından bir meşruiyet anahtarı şeklinde kullanıldığını belirtmektedir.

“Selçuklu Türkiye’inde Tasavvuf” başlıklı ikinci bölüm, “Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefaî Tarikatı (Vefaîyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım)”, “Dede Garkın: Ortaçağ Anadolu’sunun Vefaî- Garkınî Türkmen Şeyhi (13. Yüzyıl)”, “Babaîler İsyanı: Otuz Yıl Sonra Yeniden Bakış”, “Sarı Saltık: Halledilmemiş Problemler, Eski ve Yeni Sorular, Yeni Bir Kaynak” ve “Anadolu Selçuklu Kültür Tarihinin Büyük Sorunsalı: Dönem Anadolu’sunun Bilimsel ve Entelektüel Tarihine Dair” şeklinde beş makaleden müteşekkildir.

Yazar, bu bölümde Anadolu ile Balkanların Müslümanlaşması ve Türkleşmesi adına büyük önem taşıyan Vefaî tarikatını, en önemli pirlерini, tarihsel geçmişini, Anadolu’daki faaliyetlerini, Alevîlik, İsmailîlik, Mehdîlik ile bağlantısını ele almış ve Vefaîlik tarihi adına önemli bir kaynak olan “Menâkıb-ı Tacü’l-Arifin Ebu’l-Vefa” üzerinden önemli noktalara temas etmiştir. Bir meyanda kısım yanırlar da belirtilerek tespit ve öneriler eşliğinde açıklığa kavuşturmuştur.

Vefaî tarikatı hem Selçuklu hem de Osmanlı Anadolu'sunda dini hayatın yanı sıra siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda da belirleyici rollere sahip olduğunu fakat buna karşılık bilimsel açıdan pek yeterli bir araştırmaya tabi tutulmadığı, bu alanda sadece Abdülbaki Gölpınarlı ve Halil İnalçık gibi belli isimlerin bir kısım bilgiler paylaştığını ve bu tarikatın bilinmemesinin temel sebebi de ya tarikatın farkına varılmadığı ya da öneminin farkına varılmadığından kaynaklı olabileceğinin altını çizmiştir.

Vefaîliğin tarihsel sürecinde 13. asır sonrasını da inceleyen makale, söz konusu tarikatın bu dönemde geniş kollara ayrıldığı ve 14. yüzyıldaki merkezini Çorum'da bulunan Elvan Çelebi Tekkesi olduğunu ve Vefaîlik hakkında önemli bir kaynak bırakan Âşıkpaşazâde'nin de bu tekkede kaldığı bilgisini paylaşmaktadır.

Anadolu Vefaîliğinin 15. ve 16. asırda yeni bir propagandanın etkisinde kaldığını ve bunun da tarihteki ismiyle Kızılbaşlılık olan bugünkü Alevîlik olduğunu belirtmektedir.

Türkiye'deki tarih araştırmalarının yetersizliğini mevzu bahis eden Ocak, bilhassa Selçuklu tarihçiliğinde bunun bariz olduğunu metnin genel teması meyanında ele almaktadır. Buna sebep olarak da devrin sosyal ve dinî çerçevesinin Mevlana, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre ile sınırlandırılması ve bunun yanı sıra Selçuklu Anadolu'su Türkmenlerinin bu konjonktürel alandaki etkisinin ihmalini de söylemektedir.

Dede Garkın ile ilgili bir bibliyografya bilgisi veren yazar hem kaynaklar hem de araştırma eserler üzerinden konuya dair bilgiler paylaşmaktadır. Dede Garkın Ocağı pirlерinin aktardığı bilgilerin eldeki kaynaklarca teyidiyle konu hakkında ciddi manada gelişmeler sağlayacağı kanaatinde dir.

Araştırma kaynakları açısından baktığımızda, tasavvuf deyimiyle ifade edersek bu alanın önde gelen pirleri olan Fuat Köprülü ve Abdülbaki Gölpınarlı, konumuzun odak noktasını teşkil eden bu tarihsel kişiyle alakalı bilgiler aktarmamaktadır. Bunun sebebi de bu zâtın farkına varmadıklarının olabileceği belirtilmiştir. Dede Garkın meselesine 1980'de Babaîler İsyanı ile ilgili bir doktora tezi (Ocak, 1980) ile ilk olarak Ahmet Yaşar Ocak'ın değindiğini bu yazısında verdiği malumatla kendisi değinmektedir. Ayrıca dikkate değer başka çalışmaların da olduğunu belirtmektedir.

Netice olarak Dede Garkın'ın ilk başlarda önem verilmemiş fakat ilgi konusu olduktan sonra çok dikkat çeken bir sima olmuştur. Ama Anadolu tasavvufunda büyük rol sahibi olan

bu zâtın hakkında müphem kalmış birçok nokta vardır. Bu müphemiyetlerin giderilmesi de yeni kaynakların bulunmasıyla mümkündür.

Babaîler İsyanı ve onun tarihsel süreçteki işlevi, yapısı ve toplumsal alandaki tesiri hakkında bilgiler aktarılmaktadır. Bu konu hakkında eserin yazarı Ahmet Yaşar Ocak tarafından hazırlanmış bir doktora tezi vardır. Ve bu tezde konu hakkında yeni teoriler ortaya atılmaktadır. Bu teorilerin kaynağını da Simon de Saint Quentin'in Latince eseri, Ebu'l Ferec'in kroniği, İbnu'l Cevzî, Zehebî, Makrizî ve İbn Tagriberdî'nin vekayinameleri ve son olarak Elvan Çelebi'nin menâkıbnâmesi gibi eserler oluşturmaktadır. Bu teoriler karşılık bulduğu gibi bir kısım eleştirilere de maruz kalmıştır.

Neticede bu konu hakkında daha yeni çalışmaların yapılmadığı ve yeni tezlerin ortaya atılmadığı bunun gerçekleşmesi de ancak yeni bulunacak eserlerle mümkün olacağı belirtilmiştir.

Bu bölümde Anadolu sosyal ve siyasi tarihinde önemli etkiler bırakmış olan Sarı Saltık eski araştırmalara nazaran yeni bir kaynağın da verdiği malumatlar ışığında daha metodolojik ve tarihsel bir bakış açısıyla işlenmektedir.

Yazar, Sarı Saltık'ın Balkanlar'a göçü ve faaliyetleri, İslâmi kimliği ve bir kült haline gelmesi, Balkanlar'da hem Müslüman hem Hristiyan halk nezdinde itibar kazanması, Alevî ve Bektaşîlerle ilişkisi, "Saltıknâme" ve yeni bir kaynak olan "Tuhafetü'l Ervah ve Miftahü'l İrbâh"ın kullanılması gibi noktaları ele alıp kitapta belirtildiği gibi beş esas üzere işlemektedir.

Sarı Saltık konusundaki ihtilâfların tarihsel bakış açısından çok teolojik bakış açısıyla ele alınması sebebiyle olduğunu ve bunun geçmiş yıllarda yaşanan Alevî meselesiyle meydana geldiğinin altını çizmektedir.

Sarı Saltık, evvelden bilindiği gibi 13. asır Selçuklu döneminde II. İzzeddin Keykavus maiyetindeki bir Türkmen oymağının lideri ve Bizans topraklarına yerleşen bir Türkmen babası olduğu belirtilmiştir.

Saltıkname'nin kaynak niteliği konusunda Köprülü ve Gölpınarlı ve daha sonra İrene Melikoff belli çalışmalar yapmış olsa da yetersiz kaldığı ve bu metin üzerinde daha titiz ve metodolojik çalışmalar yapılması gerektiği belirtilmiştir.

İkinci bölümde son nokta olarak Selçuklu tarihçiliği üzerinde durulmuştur. Söz konusu alanın geç zamanlara kadar zayıf bir seviyede olduğu ve buna da kaynak yetersizliği sebep gösterilmiştir. Fakat Arapça ve Farsça yazma eserlerin ortaya çıkmasıyla bu kısıtlılığın da ortadan kalktığı belirtilmiştir. Dolayısıyla bu dönemin sadece siyasi tarihi değil kültürel ve entelektüel tarihinde irdelenmesi yeni mecralara yollar açacak ve Osmanlı'nın üzerinde yükseldiği temeli tanımak açısından önemini arz etmektedir. Ayrıca Selçuklu tarihinin ve dönemin Anadolu coğrafyasının entelektüel ve kültürel tarihinin 'kentler, mekânlar, şahsiyetler ve düşünce akımları' gibi dört başlık altında ele alınabileceğini belirtmektedir.

Son kertede Selçuklu Devleti'nin payitahtı olan Konya'nın Selçuklu öncesi tarihsel süreçteki konumu ve önemine değinmekle birlikte Selçuklu ile başlayan ihtişam ve kurumsal yapısını gözler önüne sermektedir.

Eserin üçüncü bölümü "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm'ın Macerası" ismiyle müsemma olup "Osmanlı Devleti'nin 'Kuruluş Sorunsalı' ve Menâkıbnâmeler (Katkılar, Sorular, Düşünceler)", "Modern Osmanlı Tarih Yazıcılığının Devasa Sorunsalı: Osmanlı İmparatorluğu ve İslâm", "Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmi Bilimler Meselesine Dair", "Osmanlı 'Resmi (Yahut İmparatorluk) İdeolojisi' Meselesi", "Türkiye Tasavvuf Tarihi Yazıcılığında Melamîler (Yaklaşımlar, Katkılar, Sorunsallar)", "Bektaşî Tarikatı" ve "Cumhuriyet'in İslâm'ı Yeniden İnşa Sürecinde Son Dönem Osmanlı Ulema ve Sufiyyesi" başlıklarıyla yedi makale ile şekil bulmuştur.

3. Bölümün başlangıcında Osmanlı kuruluş tarihi ve bu evrede tasavvuf tarihçiliği kaynaklarının etkileri üzerinde durulmuş, Türkiye ve haricinde Osmanlı ile ilgili yapılan paneller, sempozyumlar ve beynelmil kongreler gibi çalışmalar dile getirilmiş ve bu konuda birçok ismin bu alandaki önemli çalışmaları belirtilmiştir.

Bu meyanda konu üzerinde büyük çalışmalar yapmış olan Halil İnalçık ve çalışmalarının önemine değinmekten de geri kalınmamıştır.

Osmanlı kuruluş döneminin çeşitli sorunlarla dolu olmasının temel sebebi o döneme çağdaş kaynakların yetersizliği gösterilmiştir. Bu üzücü durum dönem hakkında yeni çalışmalar yapılmasına olanak sağlamadığı gibi sürekli aynı eserler üzerinden konuyu değerlendirme ve yorumlama yoluna götürdüğü şeklinde bir sorunsalın altı çizilmektedir.

Başta tarihi belgelerden sayılmayan menâkıbnâmeler daha sonraları Ortaçağ

tarihçiliğinin önemli simalarından Claude Cahen ve Fuat Köprülü'nün bu kaynaklar üzerindeki tutumları ve bu kaynakların muhtevasını diğer çağdaş kaynaklarla kıyaslanıp kullanılması halinde ziyadece faydalar göstereceği düşüncesi hâkim olmaya başladığına değinilmektedir.

Bölümde ikinci bir nokta olarak devlet ile toplum nazarındaki İslâm anlayışları arasındaki ilişki ve bu neticede hâsıl olan kimlik meselesi ele alınmıştır. Osmanlı tarihçiliğinin siyasi, sosyal ve teşkilat olarak birçok alanda kalem oynatmasına rağmen din alanında etkisiz kaldığı ve Türk tarihçiliğinde din alanına da bakan Köprülü, Gölpınarlı ve Turan gibi önemli isimlerin de bu konuya ilgisiz kaldığı belirtilmiştir.

Karışıklığıyla bir “karınca yuvası” betimlemesine eş değer olan Osmanlı İmparatorluğu ve İslâm konusu, iki yabancı isim tarafından işlendiğine ve akabinde Halil İnalcık tarafından da ele alınmasına rağmen esasen derin bir araştırma ve incelemeye tabi tutulmadığı dolayısıyla Türkiye tarihçiliği tarafından da tetkik edilmesi gereken konulardan birisi olduğuna kanaat getirilmektedir.

Yazar, Osmanlı ve İslâm konusuna 4 temel nokta üzerinden bir açıklama getiren Amerika manşeli “The Idea of Antropology of İslâm” adlı bir kitaptan alıntılar yapılarak açıklama getirmektedir. Bu dört temelli tasnif bir model olarak görülmüş ve buna göre; Osmanlı İmparatorluğu ve İslâm, dört esas üzerinde yükselir. “Devlet İslâm’ı, Medrese İslâm’ı, Tekke İslâm’ı ve Halk İslâm’ı” şeklinde olan bu modelde sayılan tüm bu noktalar birbiriyle ilişkili ve birbirlerini tamamlayıcı rollere sahiptir. Netice de “devlet İslâm’ı” diğer üç anlayıştan da beslenir. Ve kendi meşruiyet ve devamını sağlamaktadır.

Osmanlı’da ilmi çalışmaların başladığı andaki seviyesi ve devletin ömrü boyunca geldiği nokta üzerinde durmaktadır. Osmanlı bilim tarihi alanında çalışanları ve yapılmış çalışmaları da ihtiva etmektedir.

Bu konuda farklı mecralardan farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki; oryantalist bir nazarla Osmanlı’nın fetihçi bir devlet olması hasebiyle ilmi ve kültürel manada bir gelişme göstermediği şeklindeki kanıdır. İkincisi, muhafazakâr çevrenin ürünü olan, Osmanlı pek çok alanda olduğu gibi İslâmi ilimler alanında da bil hassa İslâmi ilmin felsefe ve siyasal metinler alanında çalışmalar gerçekleştirdiği görüşüdür. Son olarak da daha makul görülen görüş de Osmanlı’nın İslâmi ilimler alanında çalışmalar yaptığını ama bu çalışmaların dönemin ve sonraki zamanların entelektüel çevresi üzerinde tesirli olmadığı şeklindedir.

Neticede Osmanlı ilim erbabı devletten bağımsız bir konumda olmadığı ve devletin buna müsaade etmediği ve Osmanlı eğitim kurumlarının selef devletlerin eğitim kurumlarındaki gibi bir çekim gücünün olmadığı belirtilmektedir.

Osmanlı tarihçiliğinde siyasi, sosyal, teşkilat, iktisat vs. alanlarının olduğu gibi düşünce tarihi de arşiv belgeleri ve kroniklerce ele alınıp araştırılması gerektiğini dile getirip bu konuda izahlar aktarılmıştır.

Yazar, Osmanlı’da mevcut bir ideolojinin bahis konusu olmayacağını savunan bir kısım itirazlara değinip iki noktada bunları ele almaktadır. İlkinde “resmi ideoloji” için baskıcı bir rejimin gerekliliği belirtilmiş fakat bunun Osmanlı’da bulunmadığı şeklinde izah edilmiştir. İkinci noktada da “resmi ideoloji”nin varlığı kurumsallaşmış sistematik bir yapıyla olabileceği açıklanmaktadır. Fakat bu itirazların modern felsefi ve mantıkî yorumlardan dolayı bir yanılığ olduğunu ve bir devletin ideolojisi devletin kendine has bir kimliğiyle oluştuğunu ve bu ideolojinin kurumsal bir yapısı bulunmasa da varlığını tartışılmaz saymaktadır. Neticede Osmanlı’da “resmi ideoloji” esas olarak “din için devlet, devlet için din” kavramıyla kısa bir şekilde açıklanabileceğini belirtmektedir.

Türkiye tasavvuf tarihçiliğinde önemli bir yerde duran Melâmîliğin üzerinde olumsuz etkilere sebep olan çoğu metodolojik bir kısım noktalara değinilmiş ve izahlar yapılmıştır.

Türkiye’deki Melâmîlik araştırmalarının ve ortaya çıkan bazı sorunsalların altı çizilerek konuya bir başka boyut kazandırılmış. Ve mezkûr konu hakkında yapılan çalışmalar zikredilmiştir.

Sonuç olarak yazar, tasavvuf tarihinin savunmacı ve ulvi nitelikler ölçüsünde değil metodolojik tarihsel nazarla ele alınması kanaatinde olduğunu ve Melâmîlerin bu çerçevede incelenip araştırılması gerektiğinin altını çizmektedir.

Bektaşîlik ve tarikatın piri Hacı Bektaş hakkında kıymete değer yeni bilgiler aktarılmaktadır.

Bektaşîliğin 13. asırda yaşamış olan pirinden çok sonraları, Osmanlı’nın II. Bayezid devrinde kurulduğunu ve tarikatın gayr-ı Sünni yapısına rağmen Osmanlı ordusunda önemli bir konumda olan Yeniçeriler’in kuruluşundaki önemine dikkat çekilmiştir. Zira sünnî bir çizgide yürüyen hanedan ve devlet bürokrasisi ilk defa Sünni harici bir tarikatı tanımış ve muayyen seviyede sivrilmesine olanak sağlamıştır. Bu durum Bektaşîliğin araştırılmasında

etkili olmuştur.

Alevî Şia'sında Hz. Ali'den sonra en yüce makama sahip Hacı Bektaş Velî 13. asrın sufilerinden olmanın yanında tarikat dışında da bir kültür kültü niteliğindedir. İslâm'ın bir tebliğcisi olan bu zât Alevî halkın yanı sıra Sünni kesim nezdinde de itibar bulduğu fakat buna rağmen zâtın çağdaşı kaynaklarda izinin görülmemesi düşündürücü bir mesele şeklinde görülse de bu onun kendisine atfedilen mertebeye daha sonraları çıktığını ve bunun da müritleri tarafından gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Ve neticede Hacı Bektaş-ı Velî geniş bir oymağın bir lideri olarak Anadolu'ya geldiği ve burada Sulucakarahöyük'te bir Türkmen şeyhi diye yer almış ve burada vefat ettiği belirtilmiştir.

Hacı Bektaş-ı Velî konusunda bir diğer sorunlu mesele kesinliği kanıtlanmamış olmakla birlikte atfedilen “Makâlât”, “Kitabü'l Fevaid”, “Nesayih-ı Hacı Bektaş-ı Velî” ve “Risale” gibi eserlerdir.

Bektaşîliği tarihsel süreç olarak 2 safhaya ayırmanın gerekliliğine inanan yazar ilk safhayı XII-XV. asırları teşekkül devresi olarak isimlendirirken ikinci safhayı da XVI. asırdan günümüze kadar gelen süreci kapsayan devre olarak belirlemiştir. Teolojik açıdan da iki devreye ayrılması gerekli görülen Bektaşîlik, bu meselede de Hurufîlik-Şîîlik evveli ve ahiri olarak şekillendiği aktarılmaktadır.

Bektaşîlik tarikatının teşkilatçılığı Balım Sultan ile birlikte bir merkezîyetçi kurumsal bir hâl aldığı ve iktisadî olarak da diğer tarikatlar gibi bir vakıflar müessesesi şeklini aldığı ve her bir tekke ile zaviyenin iktisadi gelişmenin bir parçası olduğu belirtilmiştir.

Kültürel yönüyle Bektaşîlik en az Mevlevîlik kadar etkili olduğu ve kırsal alandan doğup sonrasında medeni bir kültüre kaydığı için renkli bir kültürel yapıya büründüğüne, edebiyat yönünde de zengin bir birikim oluşturduğuna kanaat getirilmiştir.

Yazar son olarak sufi kesimin Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulmuş olan yeni rejime bakış açılarını ve o dönem yaptıkları faaliyetleri ele almıştır. Bunun yanında sufi kesimin yanı sıra ulema sınıfının da faaliyetlerine dikkat çekmektedir. üçlü bir tasnifle ulemayı ‘yeni rejime adapte olanlar’, ‘yeni rejimi protesto ile ülkeyi terk edenler’ ve ‘yeni rejime nötr duranlar’ olarak belirtmiştir.

Dördüncü ve sonuncu olan bölüm “Türkiye Dinî, Sosyal Ve Kültürel Tarihinin Pîrleri: Köprülü ve Gölpınarlı”, “‘Post Mortem’ Eleştirilerin Odağında ‘Kült’ Bir Tarihiçi: Fuat

Köprülü”, “Ahmet Yesevi ve Yesevîlik Araştırmalarına Genel Bir Bakış ve Değişen Köprülü Modeli” ve “Türkiye Tasavvuf Tarihçiliğinin ‘Mütebahhir’ Âlimi: Abdalbaki Gölpınarlı” adlı makalelerle şekillenmiştir.

Bu son bölüme başlarken Modern Türk Tarihçiliğinin babası sayılan Mehmet Fuat Köprülü’nün bu bilim alanındaki bir kült haline gelmiş önemine, çalışmalarına ve bir kısım çalışmalarına yönlendirilmiş eleştiri ve methiyelere değinilmiştir.

Köprülü’nün Türk Modern Tarihçiliğinin ufku olmasına dikkat çekilerek böyle bir şahsiyetin tenkit edilip edilmeyeceği hususunda önemli bir noktaya temas edilip makul olarak her bilim adamının bilimsel ölçütlerde ve bilim ahlakına uygun olarak eleştirilebileceği belirtilmiş.

Kaynak eserler konusundaki eksikliğinden dolayı Emrullah Efendi ve Kayı Boyu konusundaki görüşünden dolayı Zeki Velidi Togan’ın eleştirilerine maruz kaldığı tarih çevrelerine malum olduğu belirtilmekle birlikte başkaca yerli ve garbî acem bilimciler tarafından ortaya konulan eleştiri ve tenkitçileri de ele alınmıştır.

Fuat Köprülü’nün Yesevîlik konusundaki çalışmaları ve bilhassa ideolojik bir düşünceyle yazılan “İlk Mutasavvıflar” adlı eserinin aktardığı malumat üzerinde durmuştur. 1990’lara kadar bu konunun Fuat Köprülü’nün çalışmaları dışına çıkmadığına değinip, Köprülü’nün de bu konuda bir kısım görüş tebdiline gittiğinin altı çizilmiştir.

Kitabın sonuna doğru gelirken yazar tasavvuf tarihçiliğinin pirlerinden olan Abdalbaki Gölpınarlı’nın özet bir hâl tercümesi mahiyetinde bilgi aktarmış. Ve Gölpınarlı’yı üstadı Köprülü ile bir karşılaştırmaya tabi tutup ve deyim yerindeyse Köprülü’nün geniş birikimi ve birçok çalışma alanı hasebiyle bir umman Gölpınarlı’yı da tasavvuf tarihçiliğine atfla sığ bir deniz olarak görmektedir.

4 bölüm ve 19 makaleden müteşekkil olan kitaba sonuç mahiyetinde eser tasavvuf tarihçiliği üzerinde ciddi görüşler belirtmekle birlikte birçok sorunsal gözler önüne sermiş, birçoğuna çözümler üretmiş, araştırılması gerekenleri belirtmiş ve tetkik usulleri, yolları göstermiş şeklinde küçük bir değerlendirme notu yazabiliriz.